

MARKUS GABRIEL

De mens als dier

Waarom we toch niet in de natuur passen

Vertaling: Huub Stegeman

Boom – Amsterdam

Inhoud

Inleiding 11

I

WIJ EN DE ANDEREN (DIEREN) 23

Het logische dier – Hoe mensen dieren worden 28 |
Het specifieke iets 31 | De natuur is geen safari 35 |
Het antropoceen als zelfoverschatting 40 | Het web: planten,
vleermuizen, schimmels 45 | Continuïteit, discontinuïteit of op
de een of andere manier allebei? 49 | Spiegelgevecht 52 |
Wat betekent het eigenlijk om jezelf als dier te begrijpen? 58 |
Waarom wij geen amfibieën zijn 63 | Het woord 'dier' – Waarom
de dierentuin niet bestaat 66 | Animalisme, *prestige*
en de *anomalie* 68 | De mens als dier als machine? 74 |
Dieren zoals wij? Korsgaards waarden 81 | Alice Crary –
Inside Ethics 88 | Subjectiviteit en objectiviteit – Waarom
wij geen vreemden zijn voor de natuur 92 | Nieuwe verlichting in
het tijdperk van het levende 99 | De vier vragen van
Kant – De mens als vraag-antwoord 103 | De mens als het
dier dat er geen wil zijn 109

II

DE ZIN VAN HET (OVER)LEVEN 115

Het basisidee van liberaal pluralisme 119 | Het verhaal van
het leven 125 | Het idee van leven 128 | Leven en overleven –
De basisvorm van de menselijke samenleving 134 | Willen we
eeuwig leven? 138 | De zin *in* het leven 143 | De zin van het
leven is geen onzin 148 | Onzin is het wegvallen van zin 152 |
Grenzen aan het liberaal pluralisme? 154 | Wie we zijn
en wie we willen zijn – Radicale autonomie en Nieuwe

Verlichting 161 | Sociale vrijheid en de zin van het leven 170 |
Waarom de natuurwetenschappen niet hebben ontdekt
dat het leven geen zin heeft 175 | Van de geest terug naar
de natuur 183

III

OP WEG NAAR EEN ETHIEK VAN HET NIET-WETEN 191

Natuur, omgeving, universum 201 | Op-en-voor-zich... 211 |
Zijn de natuurwetenschappen fictie? 214 | Grenzen van
de natuurwetenschappelijke kennis 219 | Andersheid – Naar een
ecologische ethiek 224 | Weinig complex, complex,
supercomplex 231 | *Homo sapiens* of de wijsheid van
Socrates 235 | Meningen, kennis en het idee van het goede 237 |
Nogmaals: Er bestaan morele feiten en ethische facta 244 |
Niet-weten 249 | Ethiek van het niet-weten 254

Dankwoord 257

Noten 261

Woordenlijst 287

Personenregister 301

und die findigen Tiere merken es schon,
daß wir nicht sehr verläßlich zu Haus sind
in der gedeuteten Welt.

RAINER MARIA RILKE

Zelfs de vindingrijke dieren bespeuren
dat wij niet erg betrouwbaar thuis zijn in
ons verklaarde bestaan.

Vertaling W.J.M. Bronzwaer

Inleiding

De mens bevindt zich in een complex crisisscenario. Onze habitat, het milieu, dreigt het voor onze ogen te begeven onder de druk van onze levensvorm. Dankzij de natuurwetenschap en de technologie hebben wij onze overlevingsomstandigheden enerzijds snel verbeterd en anderzijds nog sneller verslechterd – een dilemma dat met elke moderne crisis nog groter wordt.

Intussen heeft het beschavingsmodel van de moderniteit, dat erop neerkomt de problemen van het voortbestaan van onze soort te overwinnen door middel van natuurwetenschap en technologie, ons op de rand van zelfvernietiging gebracht. Onze instrumenten om de natuur en de samenleving te beheersen (kernenergie, auto's, vliegtuigen, smartphones, kunstmatige intelligentie, wapensystemen, internet, enzovoort) keren zich tegen ons. Het is bijna paradoxaal dat onze technologische kennis waaraan we het internet, kunstmatige intelligentie en sociale netwerken te danken hebben, tegelijkertijd de basis vormt voor nepnieuws, propaganda en samenzweringsideologieën die zich als een lopend vuurtje verspreiden. En door auto's, vliegtuigen en onze fossiele levensvorm zijn we enerzijds beter dan ooit met elkaar verbonden en kunnen we omgaan met ver van ons verwijderde culturen en mensen, terwijl we anderzijds ons gezamenlijke milieu vernietigen.

We draaien onszelf een rad voor ogen als we denken de complexe crisissituatie van de late moderniteit waarin wij ons bevinden te boven te kunnen komen door meer van hetzelfde te doen.¹ In plaats daarvan is een heroriëntatie van ons beeld van de mensheid en de natuur nodig. Daar gaat dit boek over.

Het uitgangspunt is het inzicht dat wij mensen dieren zijn. De Franse filosofe Corine Pelluchon spitst dit verder toe in een reeks boeken die concreet oproepen tot een Nieuwe Verlichting, waarin de mens als dier centraal staat.²

Deze Nieuwe Verlichting, waaraan inmiddels veel mondiale denkers³ op alle continenten schatplichtig zijn, gaat niet uit van

de natuur, maar van *onze* natuur. Het is noodzakelijk onszelf als levende wezens met een geest, dat wil zeggen de totale mens (die als levend wezen met een geest een mengeling is van natuur en geest) weer centraal te stellen, nadat we daar ten onrechte afstand van hadden genomen ten gunste van een mechanistische opvatting van de wereld als een structuur die principieel beheersbaar en voorspelbaar is.

Dit roept een oude vraag op die we opnieuw onder ogen moeten zien: wat betekent het eigenlijk om mensen als dieren te beschouwen?

Deze vraag is zo belangrijk, omdat ons beeld van onszelf als dieren een belangrijke bijdrage kan leveren aan de sociaal-politieke controlemechanismen van het heden en de toekomst. Dit is goed te zien bij de aanpak van pandemieën en andere natuurrampen: ziekte of (door de mens veroorzaakte) klimaatverandering wordt gezien als een kwaad dat in principe vermijdbaar is en dat we zo snel mogelijk technisch moeten verhelpen. Dat is noch in het geval van SARS-CoV-2 noch in het geval van klimaatverandering echter gelukt. Beide zijn tot dusver bijna uitsluitend *reactief* en niet *proactief* aangepakt.

Onze prognosemodellen en aanzetten tot oplossingen falen vanwege de uitdaging waarvoor wij staan als dieren die hun ecologische niche nooit volledig kunnen doorgronden, laat staan technisch beheersen. Daarom moeten wij ons bevrijden van de illusie dat we voor de tijd van crisis en rampspoed waarin wij leven richtlijnen kunnen opstellen vanuit een combinatie van natuurwetenschap, technologie en politiek alleen.

Door wetenschappelijke vooruitgang (dit geldt voor alle disciplines, ook de geestes- en sociale wetenschappen) komen we telkens meer te weten over wat we niet weten. De dagelijkse verlegging van de grenzen van de kennis betekent niet dat we de alwetendheid naderen. Zoiets als alwetendheid bestaat niet. En er bestaat al evenmin een zinvolle manier om de voorwaarden voor het menselijk overleven in complexe systemen technocratisch te beheren. Het leven laat zich niet beheersen of voorspellen, zoals de pandemie met haar vele virusvarianten op indrukwekkende wijze laat zien. We kennen nooit meer dan fragmenten van onze eigen

levensvorm, het menselijk dier kan niet worden opgeheven door technologie, en de *homo deus*, die de beroemde historicus Yuval Noah Harari in zijn gelijknamige boek voor ogen heeft als de mens van de toekomst, zal er nooit komen.

Dit was eigenlijk al ruimschoots bekend, van Socrates tot Linnaeus, aan wie wij onze soortnaam als *homo sapiens* te danken hebben: omdat we onszelf niet volledig kunnen begrijpen, zijn de modellen van onszelf waarop we ons baseren vatbaar voor fouten. Linnaeus definieert de mens aan de hand van zijn vermogen om zich een beeld van zichzelf te vormen. De vermelding *homo*, die Linnaeus in zijn *Systema naturae* aan de primaten toewijst, en die de mens zodoende duidelijk in het dierenrijk onderbrengt, vult hij daarom aan met de eigenschap van het vermogen tot wijsheid, de *sapientia*, die ons *summum attributum*, onze meest voortreffelijke eigenschap is. Zo wordt de mens gedefinieerd door de oproep zichzelf te leren kennen. In zijn systeem staat daarom naast de vermelding *homo* het korte: *nosce te ipsum*, dat wil zeggen: ken uzelf, waarmee Linnaeus zinspeelt op Socrates. Volgens Socrates is en blijft het motto en de missie van de filosofie ‘Ken uzelf (*gnôthi seauton*)’ – een boodschap van het orakel van Delphi die Socrates in verband bracht met wijsheid (*sophia*). Linnaeus vertaalt dit slechts in het Latijn. Omdat zij zich inzetten voor de ‘liefde voor de wijsheid’, een mogelijke vertaling van het Griekse woord *philosophia*, zijn filosofen overal in trek waar het gaat om de vraag wie wij mensen zijn.

Filosofie gaat over zelfkennis. Dit omvat het besef van onze vrijheid. Als geestelijke wezens zijn wij vrij, en daaruit volgt de waarde van de autonomie, van het handelen op eigen verantwoordelijkheid, die momenteel ook in het hart van Europa onder druk staat. Om waarden als vrijheid, gelijkheid en solidariteit in een passende verhouding te plaatsen, en zo het vertrouwen in het probleemoplossend vermogen van de *liberale* democratie te herwinnen, moet de mens als vrij, geestelijk levend wezen weer centraal komen te staan in de samenleving. Vrijheid is altijd ook *sociale* vrijheid, want wij zijn prosociale wezens die niets kunnen ondernemen zonder anderen. Vrijheid en samenleving, individueel en collectief, zijn niet met elkaar in tegenspraak. Je bent niet vrijer als je alleen bent,

omdat we voor het meeste van wat ons als mens interesseert niet zonder anderen kunnen. Vrijheid is iets wat we samen realiseren, niet iets wat ons tegen elkaar opzet.

Jij en ik hebben veel gemeen. Zo zijn we in elk geval beiden menselijk. Daardoor delen we nog veel meer. We hebben verlangens, hoop en vrees, en zijn belichaamd als eindige, vergankelijke levende wezens. *We behoren tot de natuur*. De moderne natuurkunde leert dat er krachten en natuurwetten zijn die al het materiële beheersen. Voor zover wij materieel belichaamd zijn, als dieren, vormen wij hierop geen uitzondering. De moderne biologie en de menselijke geneeskunde hebben ons ook laten zien dat ons lichaam op elementair niveau ‘dierlijk’ is⁴ en veel basisstructuren deelt met andere levende wezens.

Alle ons bekende levende wezens zijn opgebouwd uit cellen (of zijn, in het geval van eencelligen, identiek met één cel), die op hun beurt zijn opgebouwd uit bouwstenen die biochemisch en fysisch kunnen worden onderzocht. Dit is het onderwerp van de moderne zogeheten *levenswetenschappen* (geneeskunde, biochemie, moleculaire biologie, bio-informatica, genetica, farmacologie, zoölogie, voedingsleer, neurowetenschappen, enzovoort), die de processen en structuren van het leven bestuderen.

In de loop van de moderniteit zijn de natuurkunde en de levenswetenschappen aangevuld met inzichten in het gedrag van mensen en andere levende wezens, die nu worden onderzocht in *gedragswetenschappen* zoals psychologie, cognitiewetenschap, gedragseconomie en sociobiologie. Het blijkt dat wij als mens tot op zekere hoogte ontcijferbaar en dus bestuurbaar zijn op de verschillende niveaus van ons bestaan (van de cel tot de sociale verbanden zoals het gezin, de vriendengroep of zelfs een hele samenleving). Veel van de talloze beslissingen die we elke dag bewust en onbewust nemen (wanneer ontbijten we, met wie spreken we af, hoelang wassen we onze handen, aan welke kant van de straat lopen we, slapen we op onze buik of op onze rug, enzovoort), laten zich wetenschappelijk verklaren omdat er min of meer algemene patronen in te herkennen zijn.

De mens is dus toegankelijk vanuit het **derdepersoonsperspectief**,⁵ zoals dat in de filosofie heet. Hij is een object van natuur- en

sociaalwetenschappelijk onderzoek, één van de vele onderzoeksobjecten. De titel van dit boek verwijst naar deze dimensie van het mens-zijn: *De mens als dier*.

Maar daarmee is het verhaal nog niet af. Want ondanks de bovengenoemde moderne natuur-, levens- en gedragswetenschappelijke kennis over de mens als dier, hebben wij nog steeds het gevoel niet in de natuur te passen. *De mens is niet alleen een dier*. De ondertitel van dit boek zinspeelt daarop.

We zijn niet alleen natuurverschijnselen, hetgeen kan worden afgeleid uit het feit dat wij natuurverschijnselen verklaren. De verklaring van natuurverschijnselen, en dus ook van de irrationele aspecten van ons leven, is immers zelf niet irrationeel.

Hierop is onlangs ook gewezen door de beroemde cognitiewetenschapper Steven Pinker, die ons eraan herinnert dat logica, wiskunde en kritisch denken rationeel zijn en ook door onze voorouders werden gebruikt om met succes te jagen, zich te voeden en gedurende duizenden jaren een stabiele relatie met andere groepen mensen en de gedeelde leefomgeving tot stand te brengen.

Mensen zijn en blijven fundamenteel rationeel, hetgeen niet betekent dat ze nooit fouten maken. Dat blijkt wel uit de bevindingen van modern gedragsonderzoek, de psychologie, enzovoort. Desondanks kunnen we daaruit niet concluderen dat wij helaas toch niet rationeel zijn – ook al zou die conclusie zelf rationeel zijn.⁶

Wanneer we in de moderniteit hebben ontdekt dat het ‘dier in ons’ wordt beheerst door niet-rationele impulsen, instincten, processen en krachten, dan kan dat niet ons hele bestaan betreffen. Dan zou het namelijk ook gelden voor de wetenschappelijke verklaring zelf. Enerzijds weten we dat onze beslissingen gebaseerd zijn op cognitieve vertekening (bias) en op ‘ruis’ (*noise*), dat wil zeggen op beslissingsgrondslagen die op irrationele wijze tot stand zijn gekomen. Anderzijds is deze kennis, deze zelfkennis, op haar beurt niet onderhevig aan juist deze cognitieve vertekening, omdat we in dat geval geen rationele informatie zouden kunnen geven over de grenzen van onze rationaliteit. Deze kennis is eerder objectief, gegarandeerd door wetenschappelijke methoden, vanuit de derde persoon. Kortom, er is objectieve kennis over ons beschikbaar, als object, maar ook als subject.

Evolutietheorie, dieptepsychologie, sociologie en gedragsonderzoek, bovenal gedragseconomie, hebben inderdaad aangetoond hoezeer ons denken, ons individuele en collectieve handelen worden bepaald door krachten en wetten die wij niet geheel kunnen beheersen. Zeker sinds de internationale bestsellers van psycholoog en Nobelprijswinnaar Daniel Kahneman is algemeen bekend dat we niet zo rationeel en redelijk zijn als we graag denken.⁷ Onze impulsen, verlangens en interne mentale toestanden maken altijd ook deel uit van natuurverschijnselen, en worden dus bepaald door principes die wij niet in de hand hebben. Een deel van onszelf, ons ‘dier-zijn’, lijkt welhaast van buitenaf gestuurd te worden – door de wetten van de natuur, de evolutie, de maatschappij, enzovoort.

We houden bijvoorbeeld hardnekkig vast aan overtuigingen, zelfs als we al informatie hebben die ze *tegenspreekt*. Dat wordt *confirmation bias*, een bevestigingsvooroordeel genoemd. De lijst van cognitieve illusies of vertekeningen is lang, en we weten allemaal dat we een perspectief op de sociale en natuurlijke werkelijkheid hebben dat zeker niet vanzelfsprekend correct is, en dat we daarom voortdurend bijstellen. In samenwerking met anderen en door aan onszelf te werken kunnen we onze beperkingen corrigeren.

Het feit dat wij cognitieve vertekening psychologisch, sociaal en via dagelijkse besluitvormingspraktijken kunnen corrigeren, bewijst dat cognitieve vertekening niet onvermijdelijk is. Wij zijn en blijven vrij, daaraan kan het feit dat wij onszelf kunnen misleiden, omdat we slechts selectief kunnen waarnemen en denken, niets veranderen.

De vraag wat of wie de mens is, is zeker nog niet definitief beantwoord. We weten namelijk nog steeds niet waaruit ons bewustzijn en onze geest bestaan, terwijl die het ons mogelijk maken onszelf überhaupt als een natuurverschijnsel te beschouwen. Er bestaat niet alleen een derdepersoonsperspectief, het perspectief van buitenaf, maar ook het ‘wij’ (dat wil zeggen jij en ik, bijvoorbeeld). We delen niet alleen biochemische structuren zoals het menselijk genoom, maar ook dat we subjecten zijn, dat wil zeggen dat we elk ons eigen **eerstepersoonsperspectief (subjectiviteit)** innemen. Dit omvat de realiteit van onze gevoelens en gedachten, maar ook ons zintuiglijk perspectief en onze perceptie van de werkelijkheid. Het